

DAGENS FRÅGOR

Den 30 juni 1943.

Kampanjen mot officersskåren. Sedan drygt ett halvår tillbaka har en intensiv kampanj mot vår officerskår bedrivits från en viss tidsgrupp till gruppen kan man i främsta rummet räkna den kommunistiska, vänstersocialistiska och syndikalistiska pressen samt »Trots allt!». Den omfattar emellertid också — vilket är lika symptomatiskt som betänkligt — åtskilliga av de närbesläktade liberala och socialdemokratiska tidningar, som funnit det vara en tacksam uppgift att frondera mot samlingsregeringens utrikespolitik. I själva verket förefaller det som om kampanjen mot officersskåren, i all sin skenbara heterogenitet, skulle vara fullt ut lika systematisk som kampanjen mot neutralitetspolitiken.

Denna kampanj inriktar sig i första hand på att undergräva förtroendet för officersskåren genom att framställa den som starkt infekterad av preussaranda, översitteri, nazistsympatier och femte kolonn-mentalitet. På längre sikt rikta sig skrivierna emellertid icke blott mot officersskåren utan mot försvarsmakten i dess helhet. Genom att väcka misstämningar och misstro gentemot officerarna till liv vilja tydligen åtskilliga uppluckra själva försvarsviljan och bereda väg för en återuppväckt antimilitarism. Ännu i innevarande läge kan knappast någon vinna gehör för kravet på försvarets raserande. Men de många som i hemlighet se fram mot ett nytt 1925 söka redan via den radikala ytterlighetspressen framkalla en utbredd försvarsolust, som åtminstone i samband med krigets slut skulle kunna skapa förutsättningar för en snar nedrustning. Man frågar sig, hur en sådan inställning är möjlig. För vissa kretsar upphöra tydligen alla militära problem att existera, sedan väl vederbörandes förhoppning om ett stundande tyskt sammanbrott förvandlats till förvissning. I och med att Tyskland förlorat kriget bortfaller nämligen enligt denna uppfattning varje rimligt motiv för Sverige att hålla ett försvar, ty då, menar man, kunna vi odelat ägna alla våra resurser åt att i skuggan av Sovjetunionens bajonetter fredligt förverkliga det socialiserade tusenårsriket.

Bägge de syften som här konstaterats måste betraktas som i eminent grad landsskadliga. Försöken att skapa motsättningar och misstro mellan menige man och befälskåren kunna resultera i en total eller partiell förlamning av försvarskrafterna just då dessa måste sättas in för att möta en angripare. På motsvarande sätt kunna strävandena att förbereda en nedrustning leda till att vi efter ett fredsslut komma att avhändas de militära och därmed de politiska möjligheterna att hävda våra egna och Nordens intressen, ja, själva vår suveränitet.

Man måste betänka riskerna av att den försvarsfientliga presstrafiken obehindrat får fortgå, alltunder det att de utrikespolitiska och

försörjningspolitiska svårigheterna tillta och missnöjet med regeringens utrikespolitik vinner ökad utbredning i vissa kretsar. Den radikala ytterlighetspressen har en icke alldeles obetydlig spridning, som kan väntas tillta i samma mån som krisen skärpes. Än betydelsefullare är emellertid att åtskilliga s. k. ansvarsmedvetna tidningar långt in på den borgerliga flygeln mer eller mindre medvetet låna sig åt förgiftningspropagandan och därigenom ge ursprungligen av ytterlighetspressen lanserade argument och påståenden en utomordentlig räckvidd.

Kampanjen mot officerskåren bedrivs huvudsakligen efter två linjer. Dels framdras varje tillfälle, då en enskild officer i ett större sammanhang av politisk betydelse begått en handling, mot vilken invändningar kunna riktas. Dels givas anmälningar till MO och därav föranledda åtal en måttlöst överdriven publicitet på ett stadium, då ännu inga säkra omdömen kunna fällas. I bägge fallen ha vederbörande, som ställts i skottgluggen, ytterligt små möjligheter att försvara sig, och när det esomoftast visar sig att angreppen varit oberättigade eller överdrivna, är en skada redan skedd, som inga tillrättalägganden post festum kunna gottgöra. Ifrågavarande officer har i det allmänna medvetandet en gång för alla stämplats som ur en eller annan synpunkt misstänkt och misstankarna återfalla på hela kåren.

Dessa angreppsmetoder, ha ursprungligen börjat användas i kommunisttidningarna och »Arbetaren», vilken senare särskilt lagt an på hetsen mot officerarna, men har småningom via »Trots allt!» och liknande publikationer spritts. De mest typiska exemplen på detta är MO-anmälningarna, som säkert ofta utan att redaktionsledningen lägger märke till det smyga sig in i notiser, i kåserier och på insändarespalterna, där de ofta i ovederhäftigaste form presenteras på ett sätt, som direkt måste uppamma försvarsfientlighet. Men även åtskilliga större artiklar, ofta av principiell räckvidd, vittna om, hur stora borgerliga tidningar mer eller mindre överlagt gå antimilitarismens ärenden.

Det kan med fog göras gällande, att den ansvariga pressen har skyldighet att avvisa den försvarsfientliga kampanj, som på detta sätt breder ut sig. Detta skulle exempelvis kunna ske dels genom att de lojala tidningarna i sina ledarspalter avslöjade och brännmärkte de antimilitaristiska element, som nu börja vädra morgonluft, dels att de i försvarets intresse begränsade sin publicitet i militära disciplinmål och framför allt icke upptog andra MO-ärenden till behandling än dem, som på goda grunder kunna väntas leda till fällande dom eller rörde något mer än rena bagatellsaker.

Vad som här har sagts får naturligtvis icke fattas så, att officerskåren skulle vara en oantastbar institution, vars enskilda medlemmar vore höjda över all kritik. Det finns dåliga och olämpliga officerare — den senaste tiden har lämnat åtskilliga exempel härpå även om betydelsen av dessa undantagsfall orimligt överdrivits — liksom det finns dåliga och olämpliga medlemmar av alla andra yrkesgrupper. På officerarnas förmåga och omdöme har man dock rätt att ställa

särskilt höga krav, därför att med deras ställning följer ett särskilt betydelsefullt ansvar. Just på grund härav borde inget camaraderie avhålla officerarna från att själva med kraft sköta renhållningen inom sin egen kår. De militära myndigheterna ha en skyldighet att se till att alla sådana element, som icke visat sig äga de för officerens kall oundgängliga egenskaperna, till vilka hör icke blott förmågan utan även omdömet, söka sig en annan uppgift. Man skulle därför sätta värde på en otvetydig och fast deklARATION från försvarsledningens sida, i vilken denna synpunkt betonades och där det klargjordes att man utan ovidkommande hänsyn inskrider och kommer att inskrida mot all befälspersonal, som icke motsvarar kraven på självdisciplin och lojalitet. Ett sådant tillkännagivande skulle avlägsna den — icke misstro, men väl oro, som även inom försvarsvänliga kretsar uppstått till följd av de senaste månadernas pressdebatt och den skulle oskadliggöra de farligaste argument, som anföras av försvarets vedersakare.

Självklart måste brister och missförhållanden inom officerskåren fritt få påtalas inför offentligheten i vårt fria land. Men ett oeftergivligt villkor för kritiken måste vara att den har ett positivt syfte och i stället för att skada försvarsmakten också verkligen gagnar den.

Det är icke främst hänsynen mot våra officerare, som kräver detta, även om man måste göra klart för sig att den misstämning, som följelserna givit anledning till inom denna hårt arbetande, ansvarstygda och plikttrogna kår, hastigt kan bli till en verkligt demoraliserande faktor. Nej, det är hänsynen till landet, till våra möjligheter att med bibehållen självständighet gå ut ur de stora krigens epok, som kräver att varje försök att splittra den nationella enigheten kring försvaret bekämpas och nedkämpas.

Domstolskarriär och förvaltning. Det outslitliga diskussionsämnet »juristväldet i förvaltningen» har på sistone fått förnyad aktualitet genom några uppmärksammade inlägg i fackpressen, i Svensk Juristtidning av presidenten K. Schlyter jämte ett par andra författare och i Förvaltningsrättslig tidskrift av expeditionschefen i finansdepartementet Erik Swartling. De olika inläggen avse ett flertal frågor av stort intresse för vårt offentliga liv, speciellt — är man frestad att säga — för vad som i själva verket är föga offentligt, det slitsamma, opolitiska och icke publicitetsmässiga vardagsarbetet inom departementen, kommissionerna och förvaltningen i övrigt. Både Schlyter och Swartling beröra här — fastän från olika utgångspunkter — det för svensk statsverksamhet egenartade förhållande, som utgöres av domstolsjuristernas, särskilt hovrättsmännens, omfattande engagemang i förvaltningen. Det kan vara av intresse att notera några fakta rörande detta ämne som icke för första gången beröres i tidskriftens spalter. »Junius» var inne därpå i den uppmärksammade artikeln »Hur Sverige regeras» i årg. 1922, och envoyén E. Modig ägnade parentetiskt saken några saltade reflexioner i sin uppsats om »Kristidskommissionerna och näringslivet» i årg. 1941.

Swartling vill med sin framställning styrka behovet av en bättre förvaltningsrättslig examen än den nuvarande pol. mag. och finner då anledning reagera mot uppfattningen, att de högre statstjänsterna i så vid omfattning skulle rekryteras av jurister från hovrätterna, att det vore föga intresse att sörja för en rationell förvaltningsexamen. De högsta förvaltningstjänsterna — landshövdingar, generaldirektörer, beskickningschefer, statssekreterare, expeditiionschefer m. fl. — ha, påpekar Swartling med rätta, aldrig varit något monopol för domstolsjuristerna. Antalet hovrättsmän, som tagits i anspråk för de främsta förvaltningsämbetena, har vid vissa tider varit större, vid andra mindre. Anmärkas bör dock att det sista decenniet företer en omisskännlig tendens till minskning. Endast tre av tio statssekreterare äro nu hovrättare mot sex av nio för tjugo år sedan. Blott en av departementenas expeditiionschefstjänster — som tidigare i stor utsträckning rekryterades från hovrätterna — innehas nu av en hovrättsman, och den siste f. d. överrättsjurist, som blivit landshövding, utnämndes så tidigt som 1938 (Levinson).

Schlyters artikel belyser en annan sida av frågekomplexet; man kan av densamma utläsa att, om också hovrättsmännen mindre än tidigare föras över till chefstjänster inom förvaltningen, deras totala användning där ingalunda minskats. Schlyters tes — eller en av teserna i hans framställning — är, att hovrättsjuristerna på sistone engagerats för uppgifter utom jurisdiktionen i en omfattning, som är olycklig både för deras egen utbildning och med hänsyn till svårigheten att senare åter i domstolarna inplacera alla på annat håll sysselsatta hovrättsmän. I vilken utsträckning de yngre överrättsdomarna tjänstgöra utanför sina domstolar, belyses av några siffror i årets proposition om anslag till hovrätterna, häradsrätterna och vattendomstolarna (n:r 198). Det meddelas där, att av sammanlagda antalet hovrättsassessorer $\frac{1}{4}$ 1943 (73 st.) omkring 70 % (eller 53) tjänstgjorde annorstädes än i sina resp. hovrätter. Ur annan källa kan man inhämta, att av 76 hovrättsråd ungefär 30 % (eller 24) tagits i anspråk för arbete utom sin domstol. Många av dessa utevarande äro väl sysselsatta i funktioner, för vilka hovrättsmän av ålder anlitas, såsom vikariat i nedre justitierevisionen, uppdrag som t. f. häradshövdingar och lagskrivning inom centrala rättsområden. Men åtskilliga äro spridda på mycket skiftande, ofta rent praktiska uppdrag inom administrationen och kommissionsväsendet. Alldeles slående är, i vilken mån statsmakterna för kanslichefsskap och liknande chefsuppdrag i kommissionerna litat till domstolsväsendet i stället för de tekniker, som genom föregående träning synas stå närmast till uppgifterna. Trafikkommissionens kanslichef är icke, som den fåkunnige antager, en motor- eller järnvägsman utan en revisionssekreterare och f. d. hovrättsråd, industrikommissionens kanslichef också en revisionssekreterare, bränslekommissionen hade till helt nyligen som »huvudsekreterare» en överjägmästare, men denne ersattes vid sin avgång av en nyutnämnd hovrättsassessor, priskontrollnämndens kanslichef är icke affärsman eller ekonom utan likaledes hovrättsassessor. Påfallande är också — för att taga ett exempel från den ordinarie förvaltningen

— i vilken omfattning utredningar och propositioner beträffande upp-
rustningen, till den del de ej utförts av yrkesmilitärer, anförtrotts
domstolsjurister. Ej blott f. statssekreteraren Wörn utan flera av
dem, som jämte honom dragit och draga det tyngsta lasset, äro hov-
rättsmän.

När Schlyter och hans opponenter upptagit detta ämne till be-
handling, har det främst varit med hänsyn till domarståndets egna
intressen. Man har diskuterat, i vilken mån tillgången till uppdrag
utanför domstolsväsendet kan verka distraherande på vederbörandes
intresse för sin fackmässiga vidareutbildning inom nedre justitie-
revisionen och annorstädes. Det har också ifrågasatts, om domstols-
karriären i sinom tid kan bliva i stånd att mottaga de trolösa, som
efter kanske tiotalet år i kommissionernas och departementens för-
skingring aspirera på domstolkarriärens särskilt eftertraktade slut-
poster, häradshövdingeämbetena.

Dessa i och för sig betydelsefulla frågor ha mera yrkesteknisk färg
och skola lämnas därhän — här må i stället några spørsmål av mera
allmänt intresse uppställas till besvarande. Hur kan det komma sig
att hovrätterna i så stor utsträckning blivt anlitade för de mest kva-
lificerade »till- och från»-sysslorna i folkhemmets administration?
Är det ur förvaltningens egen synpunkt anledning att bibehålla detta
system eller bör man söka avveckla detsamma? Var skall man i så
fall finna ersättning för den beredskapskader som hovrätterna hittills
utgjort? Det bör förutskickas, att svaren på dessa frågor icke före-
gripa diskussionen av det större spørsmålet om jurister eller icke
jurister i förvaltningen, om behovet av en särskild förvaltningsex-
amen etc. — de uppgifter, för vilka hovrättsjuristerna tagas i anspråk,
utgöra ju rent numerärt blott en ringa del av alla de funktioner, för
vilka juridisk utbildning hittills som regel krävts.

Frågan hur hovrätterna kommit att bliva — som det uttryckts —
en civilförvaltningens generalstabskår är icke besvarad med en hän-
visning till hovrättsutbildningens allmänna gedigenhet. Visserligen
är den rent *juridiska* orientering, som skänkes dess aspiranter, sannolikt
allsidigare än på andra utbildningsvägar. Men det är ju icke
främst *juridisk* skärpa och kunnighet, som begäres av statssekrete-
raren i jordbruksdepartementet, kanslichefen i industrikommissionen
eller souschefen i informationsstyrelsen — för att nämna några med
hovrättsmän besatta tjänster. Däremot torde dessa befattningshavare
ha användning för vidsträckt kunskaper rörande samhällslivets
ekonomiska, sociala och politiska ämneskomplex och sådana kunskaper
inhämtas icke i hovrätterna. Det måste också medgivas att åtskilliga
moment i överrättsarbetet synas föga ägnade att bereda den
unge juristen för de många praktiska bekymren i kommissioner och
departement. Så t. ex. ter sig för en oförvillad blick utformandet av
hovrättsdomar och utslag — med den minutiösa omsorg som detta
arbete måste kräva — knappast som en naturlig förskola till den
produktion på löpande band av skrivelser, kommunikéer och anvis-
ningar, som fyller kommissionsmannens långa arbetsdag.

Den främsta förklaringen till överrättsjuristernas användbarhet är

nog till sist att söka ej i deras utbildning utan därutinnan att de — tack vare de lockelser som hovrättsbanan tidigare ansetts bjuda — företett en relativt hög allmän duglighet. Av stor betydelse har säkert också varit, att hovrättstjänstgöringen, bortsett från arbetets art, vant vederbörande att rent fysiskt bemästra en arbetsbörda, mycket överstigande normalarbetsdagens kvantum. Det hårda slitet har visserligen ibland verkat ogynnsamt och bidragit att utveckla den människotyp, som enligt Gullberg »lever kort och lever sällan», men i det hela ha de oömma arbetsvillkoren i hovrätterna säkert utgjort en god förträning för de strävsamma uppdragen i departement, utredningar och kommissioner. En bidragande orsak till den omfattning, vari förvaltningen lagt sig ombord med hovrättsfolk, är väl också, att hovrätterna tack vare sin organisation och arbetsuppgifternas natur haft lättare än andra verk att med kort varsel lösgöra dugliga krafter och ändå hålla det egna arbetet flytande.

Är det anledning att vidmakthålla hovrättsmännens engagemang i förvaltningen eller bör man söka avveckla detsamma? Något förbehållslöst svar på frågan kan knappast lämnas. Å ena sidan är det klart att i den mån förvaltningen har egna både fack- och skrivkunniga krafter av hög kvalitet det icke finnes något skäl att förbigå dessa. Det är ett erkänt faktum, att Kungl. Maj:ts kanslis personalrekrytering avsevärt förbättrats under de sista 20 åren, och det blir under sådana förhållanden endast naturligt att departementens egna ofta utnämnas till statssekreterare- och expeditionschefstjänsterna med ty åtföljande chanser att eventuellt nå verks- eller länschefsskap. Alla expeditionschefsbefattningar utom en innehavas för övrigt i närvarande stund av personer, som erhållit sin huvudsakliga utbildning inom Kungl. Maj:ts kansli. I den mån departementen emellertid icke förmå framdriva lämpliga kandidater, måste det å andra sidan vara en stor fördel att kunna lita till hovrätterna. Befinnes det, såsom ej sällan är fallet, lämpligt att för många år behålla en hovrättsjurist i administrativ tjänst eller som administrativ lagexpert, förefaller det rimligt, att vederbörande beredes en slutpost inom förvaltningen. Här möter emellertid den praktiska komplikationen att domstolskarriärens vanliga sluttjänster, häradshövdingeämbetena, äro så jämförelsevis högt placerade, att i det hela blott de främsta förvaltningsämbetena — generaldirektörer, landshövdingar m. fl. — kunna erbjuda en lockelse för domstolsjuristen. Och dessa ämbeten äro som bekant ingalunda förbehållna statstjänstens egna förmågor.

Av Schlyters och andras uttalanden framgår, att man i domstolskretsar icke med oblandad tillfredsställelse betraktar de unga hovrättsjuristernas exil i departement, kommissioner och utredningar. Man har då all anledning fråga, om ej förvaltningen själv eller någon gren därav skulle kunna i större utsträckning än nu rekrytera den beredskapskader, som oundgängligen erfordras för utrednings- och kommissionsväsendet. Länsstyrelserna ha under senare år avstått åtskilliga krafter för sådana ändamål, men måhända finnas här outnyttjade reserver. Den ökade tillströmningen till kammarrätten kan vidare möjligen ge förhoppningar om tillskott från detta håll. Däremot

är det föga troligt att man, såsom det ifrågasatts, skulle kunna tillgodose behovet av kommittésekreterare och dylikt genom fasta sekreterartjänster å departementens lagavdelningar. Sådana befattningar skulle — utan anknytning till domstolskarriären och dess möjligheter — knappast locka tillräckligt kvalificerade krafter. Mera sannolikt ter det sig att man (för andra än de juridiska utredningarna) bland tekniker i vidsträckt mening — ingenjörer, jägmästare, agronomer och affärsfolk — skulle kunna finna enstaka personer med fallenhet för administrativt utredningsarbete (och någorlunda måttliga lönepretentioner) vilka skulle kunna tillägna sig skrivrutin och varaktigt tagas i anspråk för sekreterartjänst och liknande uppgifter både inom kommittéväsendet och — varför inte? — i själva departementen.

K. H. H.

Historieskrivningen om de svenska företagen. Det är kanske på sitt sätt ett tidens tecken, att ett försök att ge en samlad helhetsbild av de svenska industriföretagens historia kunnat göras i anslutning till ett verk, som egentligen har till syfte att framställa den svenska arbetarklassens historia. Det skedde med docenten Torsten Gårdlunds i höstas ventilerade avhandling *Industrialismens samhälle*. För detta arbete har författaren i icke ringa omfattning kunnat utnyttja förefintliga historiker över enskilda svenska företag. I avhandlingen redovisas också detta slag av källskrifter i en särskild förteckning, som, även om den ingalunda omfattar alla företagsmonografier, ändå i och för sig är ganska intressant.

Naturligtvis äro de under årens lopp utkomna beskrivningarna av enskilda industriföretag och deras historia inte tillräckliga för att tillsammantagna kunna ge någon fullständig bild av denna del av det svenska näringslivets utveckling. Det ligger ju sålunda exempelvis i sakens natur, att det inte har varit möjligt för små företag i samma utsträckning som för stora att låta skriva sin historia. Gårdlund framdrar i förordet till sin avhandling också ett exempel: de tryckta källorna till bryggeriindustriens historia äro ojämförligt mycket talrikare och mera omfattande än de, som belysa utvecklingen av en så viktig del av vårt näringsliv som trävaruindustrien. Men säkerligen finns det anledning att hoppas, att dessa och andra luckor till en del komma att fyllas. Emellertid är det vanligen så, att ett företag behöver ett jubileum av något slag som förevändning eller incitament för att man skall förmå sig att realisera sina planer på tecknande av de egna hävderna. Och ganska ofta vill man dessutom dröja till det jämna hundratalet år. Det skulle visserligen betyda, att vi med vår jämförelsevis unga industri ännu få vänta länge, innan luckorna på detta sätt bli täckta. Eftersom man dessutom måste förutsätta en viss, ingalunda obetydlig dödlighet bland företagen, inte bara före den respektabla hundraårsåldern utan ofta också före de femtio, får man naturligtvis räkna med, att vissa luckor alls inte bli fyllda. I dylika fall torde det för övrigt också föreligga en större risk än annars, att arkivmaterial icke finns bevarat.

Om man ser på åldern hos de svenska företagsmonografier, som

hittills utkommit, är det ingalunda förvånande att finna, att knappast några ännu äro så gamla som ett halvsekel. Bland dem som medtagits i Gårdlunds avhandling är det i verkligheten inte mer än fyra stycken, som bär tidigare tryckår än 1900. Äldst av dessa och i åldersavseende i särklass är »Underrättelser om Bergsunds bruk ...» av G. Willeke, utgiven i Stockholm redan 1830. De tre övriga hänföra sig däremot till en så mycket senare tid som slutet av nittioåret. Det är en översikt av Stora Kopparbergs bergslags historia, författad av den nyligen bortgångne store bergsmannen Carl Sahlin, vidare J. A. Almqvists skildring av Uddeholmsverken samt en minnesskrift över Wifsta varfs första hundra år, författad av H. Rosman. Under det nya seklets fem första år tycks ingen mera betydande företagshistorik ha sett dagen. Under åren 1905—1915 utkom däremot ett tiotal, och därpå ökade tillflödet till ungefär det dubbla till 1920 för att, som det förefaller, kulminera under tjugotolets första hälft, från vilken tid sexton stycken registrerats. Sedan dess synes det ha utkommit ett tiotal eller något fler under varje femårsperiod.

Det kan, som man lätt förstår, mången gång bli mycket värdefulla bidrag till vår ekonomiska och industriella historia, som tillföras genom sådana av företagen själva bekostade undersökningar. Men naturligtvis är det i verkligheten fråga om en mycket heterogen samling. Självfallet föreligger det från fall till fall mycket avsevärda skillnader i kvalitet, inte bara hos det till grund liggande materialet utan också i dess behandling. Där finns den högvärdiga, allvarligt syftande vetenskapliga avhandlingen, men där finns också det enklare reportaget, som kanske berövats det värde det annars kunde ha haft genom missriktat reklamintresse eller genom att det bibragts en uppdragsgivaren behaglig tendens. Där finns mammututredningen, som handlar om allt upptänkligt, som har haft samband med huvudföremålet, och där finns den tunna krönikan, som bara ger den tråd, som binder ihop storföretaget från det ena århundradet med dess embryo i det andra.

Den omständigheten, att den svenska industrien ofta är lokaliserad till landsbygden, har i många fall kommit företagsskildringarna att svälla ut till monografier också över den bygd, där företaget har sina rötter — en utvidgning, som ju inte ligger lika nära till hands beträffande stadsföretaget. Det gäller exempelvis etnologen Sigurd Erixons historia över Skultuna Bruk, som i verkligheten ger en skildring av allt som över huvud synts värt att notera om bygdebefolkningens arbete och liv. Det har också hänt att uppdraget gått till en skönlitterär författare, som då en del av Morgårdshammars historia skrevs av skalden och dalakännaren Karl-Erik Forsslund. (Carin Collin gjorde för en del år sedan avsevärd lycka med en framställning av amiral Lindmans bruk, Iggesund, vilken även med framgång såldes i bokhandeln.) För att garantera erforderlig sakkunskap åt en skildring med stor bredd förekommer det också, som i Nykvarns bruks sällsynt mångsida bok om Turinge socken, att uppdragsgivaren vänt sig till ett större antal specialister, som var för sig får beskriva sitt fackområde. För övrigt kan det mången gång finnas skäl att låta före-

tagshistorien gå också ett långt stycke utanför den egna bygden. Flera av våra stora exportindustrier ha sålunda gett intressanta skildringar av sina marknader, uppdrag och arbeten jorden runt; som exempel kunde nämnas Svenska Diamantbergborrningsaktiebolaget, Sandviken och Nydquist & Holm. I högre grad än beträffande något svenskt arbetsfält gäller det väl för övrigt detta svensk-internationella, att insatsen är identisk med prestationerna från ett begränsat antal större företag.

Men som redan sagts frodas det naturligtvis bland företagsmonografierna liksom på så många andra områden en hel del ogräs. Risker för detta ligger nu en gång här i sakens natur. Felet behöver för övrigt inte alltid vara att finna hos den som har fört pennan. Det kan ligga redan i direktiven; i omöjligheten för mången företagsledning att motstå den lust, som det måste innebära att få befalla över sin hävdatecknare. Mycket ofta rör man sig ju för övrigt också med en tid, som ligger så nära den egna, att möjligheten till en historiskt tillfredsställande analys redan därför är starkt förminskad. Det är sålunda på mer än ett sätt förklarligt, om somligt gods mycket tydligt bär sin stämpel »Bestellte Arbeit». På senare år har det dessutom tillkommit inverkan av en ny faktor i sammanhanget, den moderna reklamen. Den som skriver dessa rader har ingen uppfattning om, huruvida de starkt reklaminfluerade företagsbeskrivningar, som då och då uppenbarar sig på senare tid, av denna anledning kommit att innehålla några feltolkningar av orsakssammanhang eller proportioner. Men man torde inte kunna bortse ifrån, att en sådan risk kan föreligga. En viss nackdel kan möjligen också tänkas följa därav, att förhandenvaron av dessa beskrivningar i verkligheten kunna komma en senare mera djupgående forskning att verka överflödiga.

Emellertid gäller det säkerligen beträffande det stora flertalet av större företagsskildringar, att de utföras på ett kompetent sätt. Om det skulle anmärkas något på författarnas kvalifikationer, skulle det möjligen vara på grund av en kanske inte alltid tillräcklig förmåga till samtidigt ekonomisk och historisk syn på sammanhangen. I fall denna iakttagelse är riktig, torde saken i stort sett kunna förklaras därmed, att tyvärr fortfarande alltför få av våra ekonomer äro historiskt skolade och vice versa.

I varje fall står forskningen i en stor tacksamhetsskuld till alla de företag, som av eget initiativ och på egen bekostnad lämna bidrag, större eller mindre, till belysningen av vårt moderna samhälles historia. Mycket har på sådan sätt klarlagts, vilket annars troligen knappast skulle ha blivit föremål för forskning. Men säkerligen återstår ännu mycket att göra, som vore önskvärt ur allmän synpunkt. *Huru mycket* och *vad* som sålunda skulle kunna eller borde göras är naturligtvis tämligen omöjligt att ange utan en föregående undersökning. Det må här blott till sist framkastas den frågan, om det inte kunde löna mödan att låta upprätta ett centralt register över åtminstone de större svenska industriföretagen, där det samtidigt kunde angivas, huruvida och i vilken utsträckning deras förflutna varit föremål för

beskrivning. Ett dylikt register, som givetvis borde hållas ständigt aktuellt, skulle säkerligen betinga en ganska obetydlig kostnad. Rätt utnyttjat skulle det emellertid kunna bidra att ge stimulans åt de företag, som ännu inte följt de goda föredömena, att för sig själva och landet klarlägga ett stycke historia. Kanske skulle också förhandenvaron av ett dylikt register kunna inverka gynnsamt på kvaliteten hos nytillkommande monografier, genom de rekommendationer av lämpliga författare och de övriga uppslag och synpunkter, som därmed automatiskt skulle stå till förfogande för hugade spekulanters planering.

Göran Hedin.

Den litauiska kyrkans martyrskap efter 1940. När i september 1939 bolsjevikerna genom överfallet på Polen trängde in i Vilnius (Vilna), blev den romersk-katolska staden med sina gamla västerländska traditioner och sin fromma befolkning givetvis försatt i den djupa förstämning. Utom andra terrorhandlingar voro alla beredda på stängning eller vanhelgandet av kyrkorna och religionsförföljelse. Bolsjevikerna voro inte sena att an hålla och föra bort en hel del av borgerliga element och lägga beslag på allt av värde, men kyrkorna rörde de inte. Prästerna kunde fortsätta ostört med sina gudstjänster och predikningar. Endast en kyrkoherde i en av de södra förstäderna kunde inte bli herre över sin räddhåga, och därför bommade han för sin kyrka och höll sig själv inne i prästgården. När ett par veckor hade gått uppenbarade sig en dag hos honom en mycket artig G. P. U.-agent och undrade högst förvånad, varför kyrkoherden inte fullgjorde sina prästerliga åligganden. Hans församlingsbor kunde ju bli oroliga. Kyrkoherden trodde, att han framför sig hade en ängel i en G. P. U.-agents skepnad. Nyheten om denna händelse, ett tydligt tecken på bolsjevikernas ändrade religionspolitik, spred sig som en glädjens löpeld över hela den i sorg försänkta staden, över hela Litauen och de delar av Polen, som voro ockuperade genom den röda armén.

I sex veckor stannade då bolsjevikerna i Vilnius, innan de efter en grundlig renskrapning överlämnade det till Litauen, men kyrkorna och prästerna rörde de inte. När de den 15 juni 1940 oförmodat kommo tillbaka, förlamades den utan motstånd utlämnade litauiska befolkningen av skräck och de allra svartaste aningar. Bolsjevikernas beteende hösten före i Vilnius gav ändå en strimma av hopp. Kyrkan kommer bolsjevikerna inte att röra, trodde man. Den katolska kyrkan hade hjälpt litauiska folket förut, den hade hjälpt det att uthärda ett hundra-tjugofemårs långt tsartyranni. Den skulle hjälpa även nu, hoppades man. Och när bolsjevikerna en gång börjat akta de kristliga helgedomarna, måste de väl även räkna med Kristi heliga bud, de höga humanitetsprinciperna, trodde man. Därför var det till en början inte många, som sökte sig över gränsen.

Snart vidtogo emellertid häktningarna av partiledarna, de forna regeringsmedlemmarna och de högre ämbetsmännen och kulturpersonligheterna och övergingo efter hand till andra och tredje rangs per-

sonligheter, men prästerna förblevo oantastade, och gudstjänsterna kunde fortgå obehindrat. Det dröjde i alla fall endast ett par veckor, tills bolsjevikerna började inkräkta på det religiösa området. De gingo här mycket försiktigare fram än de gjorde beträffande de världsliga organisationerna och deras verksamhet. Först ströko de gudstjänsterna från radioprogrammen, en vecka senare avskaffade de religionsundervisningen i skolorna. Eftersom detta skedde mitt under sommarferierna blev det ju inte så iögonfallande. Efter ytterligare en vecka och medan studenterna voro spridda över hela landet stängdes teologiska fakulteten vid Kaunas' universitet och i stället infördes undervisningen i marxism. Kyrkan skildes från staten, och kapellanerna vid den litauiska armén blevo hempermitterade. Sommaren i Litauen brukar vara ganska intensiv och därför hämmande på den offentliga verksamheten, varför bolsjevikerna passade på att efter några dagar upplösa även alla katolska och andra religiösa organisationer och sammanslutningar. De politiska, ekonomiska och kulturella organisationerna hade mött sitt öde några veckor tidigare.

Sedan Litauens införlivande i Sovjetunionen tillkännagivits den 21 juli fortsatte landets bolsjevisering i snabbare takt. Med förstatligandet av all privategendom kommo även kristliga läroverk, kloster och klosterscholor under beslag. Den antireligiösa propagandan satte in och ökade för varje vecka. Dop, kyrklig vigsel och andra kyrkliga förrättningar berövades sin lagliga kraft, och kyrkoböckerna måste utlämnas till kommunistmyndigheterna. Religiösa tidningar och tidskrifter blevo under augusti förbjudna, och tryckandet av religiösa böcker blev stoppat. Alla i bokhandeln befintliga religiösa böcker blevo konfiskerade och uppbrända. Prästernas löner och pensioner drogos in. Strax därpå följde stängningen av tre av de fyra prästerliga läroanstalterna. Den sista, i Kaunas, blev i januari 1941 avhyst från sina lokaler och i juni, strax innan kriget med Tyskland bröt ut, helt avskaffad. Under loppet av vintern blevo såväl biskoparna personligen som kurierna, capitulares, berövade sina bostäder. I dem inkvarterades de röda soldaterna. Man tog ifrån biskoparna och de andra högre prästerna även deras bohag och i en del fall till och med alla deras kläder. Tillsammans med nationaliseringen av alla byggnader och hus blevo även församlingshusen och prästboställena nationaliserade. Nio kvadratmeter per person fick man hyra till bostad, men prästerna fingo betala tredubbel och fyrdubbel hyra till kommuniststaten mot vad andra betalade.

Under loppet av vintern blev religionsförföljelsen allt hårdare. De kyrkliga institutionerna och prästerna förlöjligades i de kommunistiskt likriktade tidningarna, i de gratis till befolkningen utdelade antireligiösa skrifterna och på affischer, som uppsattes på husväggarna och gårdesgårdarna. De från Ryssland i den röda arméns spår inflyttade kommunisterna och komsomolungdomarna brukade under helgdagarna på alla upptänkliga sätt hindra befolkningen att besöka sina kyrkor. Allt detta hade rent motsatt verkan. De litauiska kyrkorna brukade inte annars stå tomma, men nu fylldes de varje söndag och helgdag som aldrig förr. Som i andra länder voro fabriks-

arbetarna även i Litauen anstuckna av ateism; den sovjetryska propagandan och det röda våldet gjorde dem emellertid religiöst vakna. I likhet med alla andra sökte de sig till kyrkorna för att vinna tröst och styrka. När myndigheterna den 20 december tillkännagåvo, att julfirandet blivit förbjudet, protesterade arbetarna som en man med påföljd att förbudet upphävdes. Deras protester kunde dock inte rädda påskfirandet, men under inget hot kunde arbetarna under påskdagarna tvingas till fabriker.

All litauisk offentlig och kulturell verksamhet var genom bolsjeviska upplösningsdekret och masshäktningar förlamad. Kyrkan ensam stod som en högborg i stormen. Den drog nu alla till sig och enade dem. Medvetna om den litauiska befolkningens starka religiositet och de romersk-katolska och protestantiska prästernas grundmurade auktoritet i landet vågade bolsjevikerna inte vidta allt för drastiska åtgärder. Åtminstone inte i en hast. De avhöllo sig fortfarande från att häkta prästerna. Men fram mot våren 1941 började G. P. U. att allt oftare kalla prästerna till förhör. Numera föreligger många dokumenterade vittnesbörd om hur dessa förhör gingo till. I regel betjänade sig G. P. U.-agenterna först av vänliga ord. De sökte övertala vederbörande att lämna prästkallet och övergå till nyttiga yrken: skådespelarens, filmartistens, arbetsförmannens och till och med G. P. U.-tjänstemannens. När lockelserna inte hjälpte tillgrepos hotelser, skymfningar och handgripligheter. Verkliga eller fingerade angivelser drogos fram, och mången präst fick utstå flerfaldiga dygnslånga förhör. För att mjuka upp den ståndaktige hängde man honom då och då upp i taket i armarna eller i benen.

Litauens romersk-katolske ärkebiskop Skvireckas gjorde åtföljd av andra biskopar två gånger besök hos Sovjetunionens förutvarande sändebud i Litauen Pozdnjakov, en tid efter invasionen upphöjd till Moskva-regeringens »verkställighetskommisarie» eller med andra ord landets faktiske styresman. Första gången avlämnade ärkebiskopen en protest mot våldförandet på Litauens oberoende, dittills fördragsenligt respekterat även av Sovjetunionen, och mot raserandet av landets institutioner och dess uråldriga samhällsformer. Pozdnjakov svarade: »Nu befinner sig litauerne i rysk hand och varken påven, Hitler eller Roosevelt skall förmå rädda dem. De har endast att rätta sig efter vår ordning och våra syften.» Andra gången, i början av juni 1941, protesterade ärkebiskopen mot fängslandet, torterandet och mordet på präster och mot sovjetmaktens beslut att stänga även den sista läroanstalten för präster. Pozdnjakov log och undrade vad det skulle tjäna till att utbilda nya präster då de inom fem år skulle bli alldeles överflödiga i Litauen. Litauens biskopar bjöd han sarkastiskt in att resa till Krim och ta sig en välbehövlig vila där efter sitt långa och outtröttliga arbete. De litauiska prästerna ämnade han skicka till Sovjetunionens östligaste delar, där »de kunde känna sig oåtkomliga för den litauiska befolkningens stigande vedergällningslust».

Mot vad andra litauiska nationella skikt fingo utstå, drabbades det litauiska prästerskapet jämförelsevis litet. 12,000 litauer från alla samhällsklasser blevo under tiden den 15 juni 1940 till den 21 juni 1941

fängslade, dömda för sovjetfientlig inställning och förvisade till koncentrationsläger eller tvångsarbetsanstalter. 38,000 blevo deporterade ensamma eller med sina familjer. Omkring 3,000 blevo mördade; för det mesta under den brådstörtade utrymningen av landet. Men endast 18 litauiska präster blevo ådömda fängelsestraff, i genomsnitt 8 år per man, 10 blevo deporterade och 15 mördade under ämbetsutövning eller hemma hos sig på natten.

De röda myndigheterna hade — som jag redogjorde för i Svensk Tidskrift, häfte 10, 1942 — i detalj utarbetat en plan att från de baltiska länderna förflytta alla som otillförlitliga ansedda element. Från Litauen skulle förflyttas och spridas över de vidsträckta ryska områdena 700,000 familjeenheter eller omkring två millioner människor. Med andra ord två tredjedelar av landets invånare. Alla präster och religiöst verksamma personer skulle enligt denna plan deporteras. Denna stora plan började förverkligas den 14 juni 1941. På tre dagar hunno bolsjevikerna deportera 17,800 personer. Den snabbt tilltagande rysk-tyska spänningen gav dem emellertid annat att tänka på, och de avbröto detta sitt förhävande. Om inte detta hänt hade bolsjevikerna varit nära att förverkliga det som tsarryssarna endast drömt om: Litauens fullständiga förvandling till ett äktryskt område.

Litauerne kände sedan gammalt sina tyska grannar, och ändå hälsades de vid intåget i landet som bundsförvanter. Och deras intåg underlättades i högsta grad av de litauiska upproriska, vilka på ett par dagar bemäktigade sig Kaunas, Vilnius och befriade stora delar av Litauen, som av dem blev proklamerat på nytt självständigt. Jublet i landet var obeskrivligt och förhoppningarna stora.

Det dröjde inte länge, förrän alla förhoppningar blevo grusade. Nu ligger Litauen på samma sträckbänk som andra av Tyskland ockuperade länder. Den litauiska befolkningen tvingas till oerhörda materiella uppoftningar och personliga arbets- eller krigstjänstinsatser men vedergällningen — det dunkla löftet om den lika dunkla nyordningen. Litauerne ha redan erfarit vad den innebär för deras del: landets kolonisation och deras degradering till andra eller tredje gradens arbetsmyror.

Kyrkans ställning har till det yttre blivit lättare under den tyska ockupationen. Gudstjänsten får försiggå ostörd och till och med ut-sändas i radio. Men allt vad bolsjevikerna lagt beslag på även av kyrklig egendom har övertagits av de tyska myndigheterna och återlämnas ej till de forna ägarna. Förordningen om reprivatisering, som av Ostlandsministern Rosenberg den 18 februari i år publicerades, har senare för Litauens vidkommande återkallats. Litauerne beskylldes för att visa för liten tacksamhet för den tyska »befrielsen». För att öka bestraffningen blevo de båda universiteten i Kaunas och Vilnius den 19 mars stängda. Därmed gäckades det romersk-katolska prästerskapets förhoppning att vid Kaunas' universitet få den teologiska fakulteten tillbaka. Endast en läroanstalt för präster fick återupprättas men inga kristliga läroverk eller skolor. Men även denna blev i slutet av mars igenbomrad samtidigt med att alla litauiska högskolor och högre läroanstalter stängdes. Inga kristliga föreningar få bildas

Dagens frågor

eller några kristliga tidningar eller tidskrifter utkomma. De litauiska biskoparna protesterade mot att omyndiga unga män och flickor i tusentals med tvång och utan betryggande tillsyn skickades till arbete till Tyskland. De krävde men utan resultat att åtminstone prästerna skulle få ledsaga dem och vägleda dem under deras förvisning. — — —

Det talas mycket i den anglosaxiska världen om de allierades och Sovjetunionens jättelika uppoffringar för att vinna kriget och säkra freden. Litauens, Lettlands och Estlands uppoffringar äro inte mindre. Först togo bolsjevikerna allt vad de kommo åt och dessutom skickade de till okända öden dessa länders kulturelit. Tyskarna gjorde beslag på vad som fanns kvar. Och hur dessa länder kommer att se ut, när en gång det pågående kriget är till ända, kan ingen säga ännu. De baltiska folken ha gjort sina omätliga fastän ofrivilliga offer och de offra och lida allt fortfarande. Men samtidigt ryser varje litauer, lett och est vid blotta tanken att freden för dem, de frihetsälskande och fredliga duktiga folken, kan bli till ett nytt Inferno.

Ignas J.-Schejnius.